

Seminář 2004

22. 8. večer (po projekci filmu Kazimír Veliký) referát:

Petr Kopal, Filmové obrazy středověku (sémiologický princip)

Teze: Vy nevíte, co je středověk.

Tak zní název jednoho obrazu a také písně z Voskovcovy a Werichovy hry *Těžká Barbora* (1937), kterou autoři a protagonisté dějově zasadili do středověku. Hlavně píseň (jíž obraz končí) představuje tradiční definici této doby; sestává z řady charakteristických „středověkých“ znaků. Není přitom pochyb, že v obecném historickém povědomí převládá původně renesanční (a následně klasicistní či osvícenské) schéma, v podstatě vymezení skvělé a světlé současnosti vůči barbarské a temné minulosti; i sám pojem středověk je produktem renesančního sebevědomí, optimistického zaujetí vlastní kulturní dobou, od duchovně spřízněné antiky oddělené přechodným obdobím úpadku. Za romantismu vystřídala tento despekt naopak fascinace. Tehdy se idealizované vidění středověku stalo dokonce součástí evropských národních ideologií. „Každý národ ztotožňoval svůj nacionalismus se svými středověkými dějinami“: Češi především s husitstvím, Němci s Fridrichem Barbarossou a řádem německých rytířů. O tohle historizování V&W zjevně nestáli. Jejich hra (píseň) byla aktuální politickou satirou, namířenou proti barbarství fašismu, horšímu než nejtemnější středověk. Píseň (zpívaná „před černou oponou“) obsahuje následující „středověké“ znaky: šibenice, ghetto, inkvizice, mor, lepra, turnaje, křížácké výpravy, „strohá krutost“ na zločince (jimž „lámali vaz – i hnáty“). Zpěváky jsou dva žoldnéři, resp. lupiči. Celý obraz je zasazen do nočního lesa. „Středověký les – to zní trochu příšerně...“ První sloka písně to jen potvrzuje („Ztrouchnivělým lesem táhnou páry / Nad močálem tančí čáry máry...“), zvláště když v ní nechybí ani vlkodlak („Žába kváká, vlkodlaka láká“). „Tak asi vypadá středověk.“ Názorný návod i pro filmaře. Tyto a další obecně srozumitelné znaky jim pomáhají řešit problém vizualizace středověku, přičemž základní směrnice velí: „Ve středověku nikdy nic nedopadne dobře.“

Jednotlivé tituly se přece jen liší mírou pesimismu, temnoty. Rozdíly však panují hlavně v žánrovém ukotvení: především filozofická *Sedmá pečeť*, klasický hollywoodský velkofilm (jeho pozdní, temnější odnož) *El Cid* (1961, r. Anthony Mann, hl. role Charlton Heston), duchovní i naturalistický (fenomenální) *Andrej Rublev*, Boormanův hybrid na pomezí historie a fantasy *Excalibur* (1981), Verhoevenův přímočarý „atak“ *Maso a krev* (1985), Ecovo, resp. Annaudovo detektivní *Jméno růže* (1986), Bessonův (post)moderní spektakl *Johanka z Arku* (1999) ad.

Americké „epics and spectacles“ nacházejí ve středověku válečníky (rytíře, křížáky, Vikingy ad.), nejlépe pak nezdolné bojovníky za svobodu (*Johanka z Arku*). *Statečné srdce* (1995, r. Mel Gibson): než by se poddal anglickému králi, nechá si skotský patriot William Wallace (M. Gibson) raději střeva vyrvat, přičemž až do posledního dechu chroptí „Freedom!“. Zdaleka největší diváckou oblibu si však udržuje jiný (tentokrát spíše fiktivní) středověký odbojník – Robin Hood (Douglas Fairbanks, Errol Flynn, Sean Connery, Kevin Costner). Jehož prostřednictvím se dostáváme k romanticko-dobrodružným variacím na středověké téma (např. adaptace románů Waltera Scotta), akcentujícím prostředí hradů (např. Camelot krále Artuše), rytířské turnaje, kurtoazní lásku apod.

Dlouhá řada těchto rytířů dosáhla až k parodii: *Monty Python a svatý grál* (1974, r. Terry Gilliam a Terry Jones), Gilliamovo „středověké nedobrodružství“ *Žvahlav – Jabberwocky* (1977), jakož i Monicelliho *Brancaleonova armáda* (1965). První zmíněná komedie přitom odkazuje snad na všechny „středověké“ filmy, které do té doby byly natočeny (zvláště na *Sedmou pečeť*).

V zásadě lze ovšem říci, že filmové obrazy středověku vypadají více či méně takto: špína a bláto (viz níže), morové epidemie a hlad (kanibalismus), nebezpečný les, loupežníci (lapkové, zbojníci), krvelační nájezdníci, inkvizitoři lámající rekordy v počtu upálených kacířů a čarodějnic. Tímto neutěšeným údolím stínů se mátoží průvod odraných a zkrvavených, leč neumdlévajících seabemrškačů, flagelantů.

Vidíme, že některé „středověké“ znaky spolehlivě evokují i mnohem mladší dobu (jejich působnost rozhodně nekončí rokem 1492). Mor („černá smrt“) vstoupil do dějin Evropy v letech 1347–48, aby s přestávkami decimoval její populaci až do 18. století. Nebo inkvizice: ačkoli vznikla ve 13. století (u nás je doložena už v r. 1257), „zlaté časy“ zažívala v raném novověku a v některých zemích (Španělsko) hrála významnou roli ještě na prahu moderní doby. Ukazuje se tu nemalá opodstatněnost úvah o „dlouhém středověku“, o „základních strukturách“ přetrvávajících od 4. do 19. století; za přelomové jevy lze pak označit průmyslovou revoluci a pád feudálního zřízení, jakož i sesazení křesťanství z trůnu monopolní ideologie – a s tím související ztrátu víry v posvátnou královskou moc.

Středověkou společností reprezentoval panovník – jakkoli se z ní zároveň vyčleňoval. Panovníkova ambivalence (paradoxní osamělost) imponovala filmařům někdy více než jeho moc. Na atraktivitě mu ovšem přidávalo zejména to, že jeho hlavní (původní) povinností bylo vedení vojska (dux = vůdce, vojevůdce, vévoda, kníže). Byl prvním rytířem. Středověk také v obecném povědomí řinčí zbrojí „železných pánů“, střetávajících se v neustálých válkách. U některých epoch či osobností je bitva přímo charakteristickým znakem (husitství, Žižka). Ve filmu se může stát vrcholem celého dosavadního děje, efektním závěrem (např. *Proti všem*). U filmových obrazů středověku je však často důležitější úvodní scéna (záběr), plnící funkci jakési vstupní brány do úplně jiného světa.

Diskuse

Referát se stal základem článku: Za časů Markéty Lazarové...? Filmové obrazy středověku, in: Film a dějiny. Ed. P. Kopal, Praha 2005, s. 57-83, 353-359.

24. 8. odpoledne:

beseda s režisérem Karlem Vachkem

28. 8. večer (po projekci filmu *Národ sobě*, r. Jan Gogola):

beseda s Janem Gogolou

Neformální průběžné diskuse o festivalových filmech (diváci a historici)